

M
Middel eeuwe
de maer

MADOC

Tijdschrift over de Middeleeuwen

Ondertussen in het hertogdom Brabant: Duitsers met tulbanden

In het vijftiende-eeuwse handschrift Brussel, KBR, IV 684 is een overvloedig geïllustreerde versie bewaard van het vierde boek van de Brabantsche yeeften. Deze berijmde kroniek van het hertogdom Brabant werd door de Antwerpse schepenklerk Jan van Boendale in de eerste helft van de veertiende eeuw samengesteld. Nu het handschrift gedigitaliseerd en inhoudelijk geïnventariseerd is, ligt die veelkleurige rijkdom binnen handbereik voor eenieder die graag eens verdwaalt in de Middeleeuwen. Onder het motto ‘Ondertussen in het hertogdom Brabant’ verken ik in de komende vier columns telkens een detail van de Brabantse geschiedenis, die dan meer Europees blijkt te zijn dan we doorgaans denken.

Over het algemeen zijn de vele afbeeldingen van strijdende partijen in dit intrigerende handschrift met elkaar vergelijkbaar. Twee legers, elk met hun banieren, zijn telkens verwickeld in een bloediger gevecht, en veelal is aan wie zieloogend op de grond ligt, snel af te leiden welke partij de bovenhand heeft (afb. 1). Wie echter van naderbij kijkt naar deze illustratie, merkt dat we niet zomaar met een stereotiep beeld van een militaire confrontatie te maken hebben. De ridders aan de linkerkant zijn getooid met het rode kruis van de kruisvaarders, terwijl de wat in de verdrukking rakende tegenstanders rechts geheel anders gekleed gaan. Zij dragen geen of lichtere harnassen, lijken te vechten met kromzwaarden en enkelen dragen zelfs een soort tulband. Volgens de eronder staande titel toont de illustratie ‘de strijd die de jonge Hendrik, hertog Hendriks oudste zoon, vocht en won tegen de Stedingers’. Inderdaad was de toekomstige hertog Hendrik II van Brabant in 1234 op oorlogspad, en zoals uit de illustratie valt op te maken streed hij als kruisvaarder. De kruistocht voerde echter niet naar het Heilige Land, maar werd gewoon vlakbij huis uitgevochten, in de buurt van het huidige Bremen.

Vijand van dienst waren de Stedingers, vrije boeren die in een conflict verwickeld waren met aartsbisschop Gerard II van Bremen.

AFB. 1 Brussel, KBR, IV 684, fol. 18v. Foto: KBR Brussel.

Gerard beschuldigde hen van ketterij, sloeg hen in de kerkelijke ban en ijverde in Rome voor de krachtigst mogelijke maatregel: een kruistocht. Op die manier kwam Hendrik II van Brabant, met een bonte verzameling edellieden op zoek naar een eeuwige aflaat, oog in oog te staan met een leger boeren in de buurt van Bremen. Een aanval in de flank van de met pieken – en dus geen kromzwaarden – bewapende tegenstanders brak hun linie en forceerde de doorbraak. Het Godsleger liet volgens de kronieken geen Stedinger in leven, waarbij de meningen verschillen of vrouwen en kinderen de dans ontsprongen. Hoe dan ook had aartsbisschop Gerard II zijn doel bereikt en konden de aflaten worden uitgeschreven nu de ketterij met wortel en tak was uitgeroeid.

De kapiteltitel laat er weinig twijfel over bestaan: de Brabantse hertogszoon – die weleens het epitheton ‘de edelmoedige’ (*le magnanime*) krijgt toegedicht – speelde niet alleen een grote rol in de oorlog, hij lijkt wel eigenhandig de strijd beslecht te hebben. Wie weet moet de figuur op de voorgrond, de enige geharnaste kruisridder met een rode band rond de helm, wel die edelmoedige Hendrik voorstellen, die een al gevallen Stedinger vol in de buik treft. Tot zo ver de ridderlijke deugden ... Ondertussen wappert boven het krijgsgewoel trots de Brabantse leeuw, waarmee de illustrator de overwinning exclusief voor Brabant opeist, terwijl edellieden uit de vier windstreken waren afgereisd om de Stedingers een lesje te leren.

Opvallend is dat het conflict in recenter tijden geheel anders werd geïnterpreteerd, namelijk vanuit het perspectief van de verliezers. Dat gebeurde al in de negentiende eeuw, maar pas in de naziperiode kwam de actieve herinnering aan de kruistochtepisode pas goed weer op gang. Hier vochten immers jonge, sterke landbouwers voor hun vrijheid tegen de ongeoorloofde betutteling van kerk en elite! In 1934, bij de zevenhonderdjarige viering van de beslissende veldslag, werd een groots toneelstuk opgevoerd in de openlucht, waarvoor een heus namaakdorp werd gebouwd bij Bookholzberg in Nedersaksen. Dat dorp is er nog steeds, alsook de open tribune waarop bij verschillende elkaar volgende opvoeringen ruim honderdvijftigduizend partijmilitanten plaatsnamen. Van enig nationalisme is vandaag gelukkig weinig over: de site wordt gebruikt door een instelling voor herscholing van werklozen. Wel kwam ik een curieus nummer tegen van de neonazistische hardrockformatie *Stahlgewitter*, gewijd aan de dapperheid van de Stedingers – algemene teneur: ‘ein nordisch freies Volk’ neemt het op tegen een ‘fremde Übermacht’. Het zal Hendrik II in zijn graf in de vredige abdijruïne van Villers-la-Ville in Waals-Brabant tot rust stemmen dat zijn naam door de neonazi’s niet wordt genoemd. (Op eigen risico: het nummer heet *Stedingsehre* en staat op Youtube).

Hoe we vandaag en door de eeuwen heen de campagne tegen de Stedingers ook draaien of keren, zeker is wel dat de historische vrije boeren in de buurt van Bremen in 1234 geen tulbanden droegen. De

exotische weergave in het Brabantse handschrift is waarschijnlijk ingegeven door het feit dat in de periode waarin dit handschrift tot stand kwam, 1442-1444, de roep om een nieuwe kruistocht tegen de oprukkende Ottomanen steeds luider klonk. En kennelijk werd een kruistocht in de vijftiende-eeuwse verbeelding toch in de eerste plaats geassocieerd met een strijd tegen een islamitische tegenstander. Waarschijnlijk wist de illustrator van dit Brabantse handschrift in het midden van de vijftiende eeuw toch ook niet meer precies wie die Stedingers alweer waren ... Voor de lezers van *Madoc* is dat euvel alweer verholpen. Blijft nu de vraag waarom de illustrator zijn verbeelding niet de vrije loop liet bij Hendrik I, de vader van de held van deze illustratie, die als hertog van Brabant effectief op kruistocht ging in het Heilige Land en daar betrokken was bij de verovering van Beiroet ... Daar zouden tulbanden en kromzwaarden de lezer om de oren moeten vliegen, maar de pagina waar die heldendaad wordt verteld, is helaas zonder illustratie gebleven.

BRAM CAERS

VERDER LEZEN

Het handschrift is eenvoudig vindbaar door in de online catalogus van de KBR te zoeken op 'Jan van Boendale' of op 'Brabantsche yeesten'. Of via: <https://uurl.kbr.be/1065581> (gezien op 29 januari 2019). Een recente inventaris van de inhoud geven B. Caers en M. Visscher, 'The illuminated Brabantsche yeesten manuscripts IV 684 and IV 685 in the Royal Library of Belgium: an unfinished project of Brabantine historiography. Description, list of illustrations and index of persons depicted', In *Monte Artium* 11 (2018) 7-35. Zie ook: <http://doi.org/10.1484/J.IMA.5.116486> (gezien op 29 januari 2019). Inleidend over de kruistocht tegen de Stedingers is Rolf Koehn, 'Die Stedinger in der Mittelalterlicher Geschichtsschreibung', *Niedersächsisches Jahrbuch* 63 (1991) 139-202.

Het ontstaan van het graafschap Holland. Holland, historisch tijdschrift 50 (2018) 4. Redactie Henk Looijesteijn e.a., 120 blz., ingenaaid, geïllustreerd (kleur), ISBN 978 90 8704 378 2, €10,-

In 1018 verstevigde de 'West-Friese' graaf Dirk III zijn onafhankelijke positie door een leger van keizer en bisschop bij Vlaardingen te verslaan. Deze gebeurtenis wordt gezien als de start van een onafhankelijk graafschap Holland. Dit themanummer beschrijft de geschiedenis van het graafschap vanuit een multidisciplinair perspectief.

Elizabeth den Hartog, **Een spoor van vernieling.** Het Noord-Nederlandse katholieke kerkinterieur voor, tijdens en na de Beeldenstorm. (ZPR 39), 104 blz., ingenaaid, geïllustreerd (kleur), ISBN 978 90 8704 773 3, €15,-

De populaire gedachte tijdens de Beeldenstorm overall beelden kapot werden geslagen is niet juist. Het verdwijnen van de katholieke kerkinterieurs was een langdurig proces. Elizabeth den Hartog laat zien wat er tijdens de beeldenstormen en Reformatie uit de kerken verdween, wat bewaard bleef en welke keuzes daaraan ten grondslag lagen.

A.G.J. van Doornmalen, **De Herlaars in het Midden-Nederlands rivierengebied (ca. 1075-1400).** (MSB 170), 439 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 978 90 8704 727 6, €39,-

Het imposante kasteel Ammersoyen voldoet geheel aan het klassieke beeld van een burcht: vierkant met op elke hoek een (ronde) toren. Onderzoek naar de genealogie van de Herlaars, hun huizen en andere bezittingen toont aan dat zij een groot sociaaleconomisch vermogen bezaten en een telg uit deze familie de bouwheer moet zijn geweest.

UITGEVERIJ VERLOREN

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
tel. 035-6859856, bestel@verloren.nl
Verzending binnen Nederland is gratis